

अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षकारले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

काजी लेहेन्दुप दोर्जी

बनाम

केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरो र अन्यहरु

मार्च २९, १९९४

[एस.सी. अग्रवाल, बी.पी.जीवन रेड्डी र एम.के.मुखर्जी, जेजे.]

फौजदारी कानून: अभियोजन- दिल्ली स्पेशल पुलिस इस्टाब्लिशमेंट ऐन, १९४६- धारा ६- धारा ६ को मुताबिक राज्य सरकार द्वारा दिएको सहमति को फिर्ता लिनु -यदि स्वीकार्य छ-अनुसन्धानको लंबित मामिलामा हुने असर-सामान्य खण्डहरु ऐनको धारा २१ को प्रयोज्यता-सामान्य खण्डको हद सम्म ऐनको धारा ३(५८)-अभिव्यक्ति 'राज्य-भारतीय संविधानको अर्थ- सूची १ को प्रविष्टि ८९, अनुसूची VII- अभिव्यक्ति 'राज्य-चाहे 'केन्द्र शासित प्रदेश' शामिल छ या छैन- दिल्ली विशेष पुलिस स्थापना ऐन, १९४६ को धारा ५ र ६ लाई लागू गर्नु को लागी संसद को विधायी क्षमता।

शब्द र वाक्यांशहरु: 'राज्य' – सामान्य खण्ड ऐनको धारा ३(५८) को सन्दर्भमा अर्थ।

सिक्किम सरकारले दिल्ली विशेष प्रहरी स्थापना ऐन, १९४६ को धारा ६ अन्तर्गत राज्य सरकारको सहमति दिल्ली विशेष प्रहरी प्रतिष्ठानका सदस्यहरूलाई सम्पूर्ण सिक्किम राज्यको शक्ति र क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्न भारतीय दण्ड संहिताका विभिन्न प्रावधानहरू र अन्य विभिन्न ऐनहरू अन्तर्गत दण्डनीय अपराधहरूको अनुसन्धानको लागि सूचित गरेको थियो। उत्तरदाता नं.४ सन् १९७९ देखि १९८४ को अवधिमा सिक्किमका मुख्यमन्त्री थिए। जब उनी मुख्यमन्त्री को पदबाट हटिए, केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरो (सी.बि.आई.) द्वारा भ्रष्टाचार निवारण ऐनको धारा ५ (२) संग पठित धारा एस(एल)(१)(ई) को तहत दण्डनीय अपराधको लागि वहाँ विरुद्ध एक मामिला दर्ता गरिएको थियो। जब मामिलाहरू अनुसन्धानको क्रममा थिए उत्तरदाता नम्बर ४ फेरि सिक्किमको मुख्यमन्त्री बने। गत जनवरी ७, १९८७ को एक सूचनाद्वारा यो सूचित गरिएको थियो कि ऐनको धारा ६ अन्तर्गत सी.बि.आई. द्वारा अपराधहरूको अनुसन्धानको लागि राज्य सरकारको तर्फबाट सबै सहमतिहरू फिर्ता लिइएको थियो र तत्काल प्रभावले रद्द गरिएको थियो। सूचनाको परिणामस्वरूप, सी.बि.आई.ले उत्तरदाता नं.४ विरुद्ध दर्ता भएका दुई मामिलाहरूमा थप कारबाही स्थगन गरेको थियो। सिक्किमका पूर्व मुख्यमन्त्री, याचिकाकर्ताले यो रिट याचिका दायर गर्दै अधिसूचना रद्द गर्न माग गरेका थिए। रिट याचिकामा भनिएको छ कि ऐनमा राज्य सरकारलाई दिइएको सहमति फिर्ता लिन सक्ने अधिकार दिने कुनै प्रावधान छैन। धारा ६ बमोजिम दिइएको सहमति फिर्ता लिन अनुमति दिने गरी सामान्य खण्डहरूको ऐनको धारा २१ लागू हुने ठहरभए तापनि त्यस्तो सहमति फिर्ता लिनु लाई यसअघि दिइएको सहमतिको आधारमा शुरु भएको अनुसन्धानसँग सम्बन्धित हुन नमिल्ने भनिएको छ। सिक्किम राज्यले संसदको विधायिकी क्षमताको आधारमा ऐनको धारा ६ को वैधतालाई केन्द्र शासित प्रदेश भन्दा बाहिरको कुनै पनि क्षेत्रमा केन्द्र शासित प्रदेशसँग सम्बन्धित पुलिस बलका सदस्यहरूको शक्ति र क्षेत्राधिकार विस्तार गर्ने कानून बनाउनको लागि अस्वीकार गरेको छ।

याचिकालाई स्वीकार गर्दै, यस न्यायालयले ठहर गर्यो कि:

१.१. सामान्य खण्डहरू ऐनको धारा २१ ले पूर्वव्यापी सञ्चालन हुने गरी आदेश जारी गर्ने अधिकार प्रदान गर्दैन। यदि धारा २१ दिल्ली विशेष प्रहरी स्थापना ऐनको धारा ६ अन्तर्गत पारित आदेशमा लागू हुन्छ भने पनि धारा ६ अन्तर्गत सहमति दिने आदेश रद्द गर्ने आदेश केवल सम्भावित सञ्चालन हुन सक्छ र खारेजीको आदेश जारी गर्नु अघि कार्यवाही सुरु गरिएको मामिलालाई असर गर्दैन। उत्तरदाता नं.४ र अन्य व्यक्तिहरू विरुद्ध दर्ता भएका मामिलाहरूमा अनुसन्धान पूरा गरी

धारा १७३ सीआर.पी.सी. अन्तर्गत को प्रतिवेदन सक्षम न्यायालयमा पेश गर्न सि.बि.आई. लाई अधिकार थियो। [पीपी. २११ई-एच; २१२-ए)

स्ट्राबोर्ड मैन्युफैक्चरिंग कंपनी लिमिटेड बनाम गुट्टा मिल वर्कर्स यूनियन, [१९६३] एससीआर ४३९ मा भरोसा गरिएको थियो।

१.२. धारा ६ लाई ऐनको रूपमा लागू गर्न संसद सक्षम थियो। संविधानको सातौं अनुसूचीको सूची I को प्रविष्टि ८० मा "राज्य" भन्ने अभिव्यक्तिमा सामान्य खण्ड ऐनको धारा ३(५८) मा निहित "राज्य" को परिभाषालाई ध्यानमा राख्दै "केन्द्र शासित प्रदेश" समावेश गरिएको छ, र केन्द्र शासित प्रदेशसँग सम्बन्धित पुलिस बलका सदस्यहरूले आफ्नो अधिकार र क्षेत्राधिकार अर्को राज्यमा विस्तार गर्न सक्दछन् यदि त्यो राज्यको सरकारले सहमति दिन्छ भने।

[पृष्ठ. २१०-सी-डी] एडवांस इंश्योरेंस कंपनी लिमिटेड बनाम गुरंडास्मल र अन्यहरू (१९७०] ३ एससीआर ८८१, मा भरोसा गर्दै।

नागरिक मूल क्षेत्राधिकार: सन् १९९३ को रिट याचिका (नागरिक) संख्या ३१३
निर्णय एस.सी. अग्रवाल, जे.

१. संविधानको लेख ३२ अन्तर्गत दायर गरिएको यस रिट याचिकाले दिल्ली विशेष प्रहरी प्रतिष्ठान ऐन, १९४६ (यसपछि 'ऐन' भनिएको छ) को धारा ६ अन्तर्गत राज्य सरकारले दिएको सहमति फिर्ता लिन अनुमति छ कि छैन भन्ने प्रश्न उठाउँछ जसमा दिल्ली विशेष प्रहरी प्रतिष्ठान (डी.एस.पी.ई.) को एक सदस्यलाई कुनै पनि क्षेत्रमा राज्यका निर्दिष्ट अपराधहरूको अनुसन्धानको लागि अधिकार र क्षेत्राधिकार प्रदान गर्न सक्षम पारिएको थियो र, यदि त्यसो हो भने, फिर्ता को मिति मा यस्तो सहमति को आधार मा अनुसन्धान को विचाराधीन विषयहरू मा सहमति को यस्तो फिर्ता को प्रभाव के हो।

२. केन्द्र शासित प्रदेशहरूमा केही अपराधहरूको अनुसन्धानको लागि, उक्त बलको सुपरिवेक्षण र प्रशासनको लागि र उक्त अपराधहरूको अनुसन्धानको सम्बन्धमा उक्त बलका सदस्यहरूको शक्ति र क्षेत्राधिकारका अन्य क्षेत्रहरूमा विस्तारको लागि दिल्लीमा एक विशेष पुलिस बलको गठनको लागि व्यवस्था गर्न यो ऐन लागू गरिएको थियो। उक्त ऐन अन्तर्गत गठित डी.एस.पी.ई. लाई अहिले केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरो (सी.बी.आई.) भनिन्छ। यस ऐनको धाराहरू ५ र ६ मा देहाय बमोजिम लेखिएको छ:

“धारा ५

(१) केन्द्र सरकारले धारा ३ अन्तर्गतको सूचनामा निर्दिष्ट कुनै पनि अपराध वा अपराधको वर्गको अनुसन्धानको लागि केन्द्र शासित प्रदेश नभएको राज्यको कुनै पनि क्षेत्र (रेलवे क्षेत्र सहित) मा आदेश द्वारा दिल्ली विशेष पुलिस प्रतिष्ठानका सदस्यहरूको शक्ति र क्षेत्राधिकार प्रदान गर्न सक्नेछ।

(२) उप-धारा (१) बमोजिमको आदेशद्वारा उक्त प्रहरी प्रतिष्ठानका सदस्यहरूको अधिकार र क्षेत्राधिकार त्यस्तो कुनै क्षेत्रमा प्रत्यायोजित भएमा सोको सदस्यले यस सम्बन्धमा केन्द्रीय सरकारले गर्न सक्ने कुनै आदेशको अधीनमा रही सो क्षेत्रमा प्रहरी अधिकृतको कार्य सम्पादन गर्न सक्नेछ र त्यसरी कार्य सम्पादन गर्दा, सो क्षेत्रको प्रहरी बलको सदस्य भएको मानिनेछ र अधिकार, कार्य र विशेषाधिकारमा निहित रहेको र सो प्रहरी बलसँग सम्बन्धित प्रहरी अधिकारीको दायित्वको अधीनमा रहेको मानिनेछ।

(३) उप-धारा (१) बमोजिमको कुनै आदेश कुनै क्षेत्रको सम्बन्धमा भएकोमा उप-धारा (२) को प्रावधानमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी दिल्ली विशेष प्रहरी प्रतिष्ठानको कुनै सदस्यले यस सम्बन्धमा केन्द्रीय सरकारले गर्न सक्ने कुनै आदेशको अधीनमा रही सो क्षेत्रको प्रहरी चौकीको प्रमुख अधिकृतको अधिकार प्रयोग गर्न सक्नेछ र त्यस्तो अधिकार प्रत्यायोजन गरेमा, आफ्नो स्टेशनको सीमाभित्र रही त्यस्तो अधिकारीको कार्य सम्पादन गर्ने प्रहरी चौकीको प्रभारी अधिकारी मानिनेछ।”

“धारा ६

धारा ५ मा उल्लिखित कुनै पनि कुराले दिल्ली विशेष प्रहरी प्रतिष्ठानका कुनै पनि सदस्यलाई त्यस राज्यको सरकारको सहमति बिना, केन्द्र शासित प्रदेश वा रेलवे क्षेत्र नभएको राज्यको कुनै पनि क्षेत्रमा शक्ति र क्षेत्राधिकारको प्रयोग गर्न सक्षम बनाएको मानिनेछ।“

३. गत २० अक्टोबर, १९७६ मा भारत सरकारका कार्मिक तथा प्रशासनिक सुधार विभागका उपसचिवलाई सम्बोधन गरी लेखेको पत्रमा, सिक्किम सरकारका मुख्य सचिवले ऐनको धारा ६

अन्तर्गत सिक्किम सरकारका डी.एस.पी.इ. का सदस्यहरूलाई सम्पूर्ण सिक्किम राज्यमा अधिकार र क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्न भारतीय दण्ड संहिताका विभिन्न प्रावधानहरू र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९४७ अन्तर्गतका अपराधहरू अन्तर्गत दण्डनीय अपराधहरूको अनुसन्धानको लागि अनुमति प्रदान गरे। सिक्किम सरकारका मुख्य सचिवको गत १० जुलाई, १९७९ को पत्र र सिक्किम सरकारको गत डिसेम्बर २४, १९८३; जुन २८, १९८४ र १० डिसेम्बर १९८४ को आदेशहरू द्वारा अन्य कानूनहरू अन्तर्गतका अपराधहरूको सम्बन्धमा यस्तै सहमति दिइएको थियो।

४. उत्तरदाता नं. ४ सन् १९७९ देखि १९८४ को अवधिमा सिक्किमको मुख्यमन्त्री थिए। सन् १९८४ को मई ११ मा उनले मुख्यमन्त्रीको पदग्रहण छोडेका थिए। गत २६ मई, १९८४ मा एउटा मामिला [आर.सी.५/८४-सीआईयू(ए)] भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९४७ को धारा ५(२) र धारा ५(१)(ड) बमोजिम दण्डनीय अपराधको लागि सी.बी.आई. ले दर्ता गरेको थियो। संक्षेपमा भन्ने हो भने उत्तरदाता नम्बर ४ ले सिक्किम राज्यको मुख्यमन्त्रीको रूपमा काम गर्दा र यसरी एक सरकारी सेवकको रूपमा काम गर्दा आफ्नो आयको ज्ञात स्रोतभन्दा बढी सम्पत्ति आर्जन गरेको आरोप लगाइएको थियो। गत ७ अगष्ट, १९८४ मा उत्तरदाता नं ४ र अन्यहरू विरुद्ध भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९४७ को धारा ५(१)(घ) र धारा ५(२) बमोजिम दण्डनीय अपराधको लागि सी.बी.आई.ले अर्को मामिला [आर.सी.८/८४-सीआईयू(ए)] दर्ता गरेको थियो। संक्षेपमा भन्ने हो भने उत्तरदाता नं.४ र सिक्किम सरकारका ग्रामीण विकास विभागका तत्कालीन सचिव श्री पी.के. प्रधानले भ्रष्ट वा गैरकानुनी तरिकाले वा अन्य व्यक्तिहरूसँग षडयन्त्र गरी सरकारी सेवकको रूपमा आफ्नो पदको दुरुपयोग गरी निजी पक्षहरूलाई आर्थिक लाभ पुरयाएको र सिक्किम सरकारलाई तदनुरूपको नोक्सानी पुरयाएको र यी व्यक्तिहरूले अन्य निजी व्यक्तिहरूसँग आपराधिक षडयन्त्र रचेर ठेक्का प्रदान गरेको आरोप लगाइएको छ जो सन् १९८३-८४ को अवधिमा न्यूनतम आवश्यकता कार्यक्रम अन्तर्गत ग्रामीण खानेपानी योजना कार्यान्वयन का लागि निजी पक्षलाई रु.१,६२,३१,६३० को दररेटमा प्रदान गरिएको र यस विषयमा सम्बन्धित ग्रामीण विकास विभागका अधिकारीहरूको सिफारिसलाई बेवास्ता गरिएको थियो। यी दुई मामिलाहरू दर्ता गरेपछि सी.बी.आई.ले अनुसन्धान सुरु गरे र मामिलाहरू अनुसन्धानको क्रममा रहेको बेला उत्तरदाता नम्बर ४ गत मार्च, १९८५ मा फेरि सिक्किमको मुख्यमन्त्री बने। गत जनवरी ७, १९८७ को अधिसूचना द्वारा, जब उत्तरदाता नम्बर ४ सिक्किमको मुख्यमन्त्री थिए, यो सूचित गरिएको थियो कि गत २० अक्टोबर, १९७६ र जुलाई १०, १९७९ को पत्रहरू र २४ डिसेम्बर, १९८८; जुन २८, १९८४ र १० डिसेम्बर, १९८४ को आदेशअन्तर्गत राज्य सरकारका सबै सहमतिहरू सी.बी.आई. यस ऐनको धारा ६ बमोजिम फिर्ता लिई तत्काल प्रभावले खारेज गरिएको छ। भारत सरकारका अधिकारीहरूले गत अक्टोबर १७, १९८८; डिसेम्बर १२, १९८८ र फेब्रुअरी १०, १९८९ को पत्रहरूमा र कार्मिक, जनगुनासो र पेन्सन मन्त्रालयका राज्यमन्त्रीहरूले गत मार्च ९, १९८९ र सेप्टेम्बर १६, १९९२ को पत्रहरूमा गरेको अनुरोधको बावजुद सिक्किम सरकारले सी.बी.आई. भ्रष्टाचार निवारण ऐन अन्तर्गतका मामिलाहरूको सम्बन्धमा र त्यस्तो अनुसन्धानको लागि सहमति दिन इन्कार गरेको थियो। गत जनवरी ७, १९८७ को सूचनाको

परिणामस्वरूप, सी.बी.आई.ले उत्तरदाता नं.४ विरुद्ध दर्ता भएका उपर्युक्त दुई मामिलाहरूमा थप कारबाही स्थगन गरेको थियो। सिक्किमका पूर्व मुख्यमन्त्री रहेका याचिकाकर्ताले जनहित याचिकाको माध्यमबाट यो रिट याचिका दायर गरेका छन्, जसमा उनले गत जनवरी ७, १९८७ को अधिसूचना रद्द गर्ने लगायत विभिन्न राहतहरूको माग गरेका छन्। याचिकाकर्ताले प्रस्तुत गरेका छन् कि यस ऐन अन्तर्गत कुनै प्रावधान छैन जसले राज्य सरकारलाई दिइएको सहमति फिर्ता लिने अधिकार दिन्छ र गत ७ जनवरी, १९८७ को विवादित अधिसूचना, जस अन्तर्गत सहमति फिर्ता लिएको थियो, त्यो ऐनको प्रावधानहरूको उल्लङ्घन हो।

५. उत्तरदाता नं.२, भारत सरकारका तर्फबाट दायर गरिएको कार्मिक, जनगुनासो तथा निवृत्तिभरण मन्त्रालयका उपसचिव श्री पराग प्रकाशको जवाफी हलफनामामा मामिला नं. ५/८४-सीआईयू (क) उत्तरदाता नं.४ ले रु.१६,४९,४३४ बराबरको सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने निष्कर्षमा सी.बी.आई. पुगेको थियो जुन निजको आयको ज्ञात स्रोतभन्दा बढी थियो र भ्रष्टाचार निवारण ऐनको धाराहरू ५(१)(ड) सँग पठित धारा ५(२) अन्तर्गत दण्डनीय अपराधको लागि प्रथम दृष्टया मामिला दायर गरिएको थियो र त्यस्तै गरी मामिलाको अनुसन्धान पछि नं. आर.सी. ८/८४-सीआईयू (ए) मा सी.बी.आई. यस निष्कर्षमा पुगेका थिए कि भ्रष्टाचार निवारण ऐनको धारा ५(i)(घ) र धारा १२०-बी आई.पी.सी. र धारा ५(२) अन्तर्गत दण्डनीय अपराधहरूको लागि प्रथम दृष्टया उत्तरदाता नं.४ र श्री पी.के.प्रधान, तत्कालीन सचिव ग्रामीण विकास विभाग, सिक्किम सरकार, र अन्य पन्ध्र जना विरुद्ध रु. ३,०७,२३० रूपैयाँ निजि पक्षहरूलाई आर्थिक लाभ पुर्याएको भनि अभियोगमा मामिला दायर गरिएको थियो। उक्त शपथपत्रमा यो पनि उल्लेख गरिएको छ कि सी.बी.आई. भन्दा पहिले, कानूनको न्यायालयमा उपर्युक्त दुई मामिलाहरू मध्ये कुनै एकमा सीआर.पी.सी.को धारा १७३ अन्तर्गत प्रदान गरिएको अभियोगपत्र दायर गर्न सक्दछ, सिक्किम राज्यले गत ७ जनवरी, १९८७ को आफ्नो अधिसूचनाद्वारा सिक्किम राज्यमा अपराधहरूको अनुसन्धानको लागि विशेष पुलिस प्रतिष्ठानका सदस्यहरूलाई पहिले दिइएको सहमति फिर्ता लिएको थियो र यस ऐनको धारा ६ र भारत सरकारले सिक्किम सरकारलाई ऐनको धारा ६ अन्तर्गत सहमति पुनस्थापनाको लागि अनुरोध गर्दै पठाएको विभिन्न पत्राचारको बावजूद राज्य सरकारले अनुरोध गरे अनुसार सहमति दिन इन्कार गरेको थियो। उक्त शपथपत्रमा यो पनि उल्लेख गरिएको छ कि राज्य सरकारले गत ७ जनवरी, १९८७ को अधिसूचनामार्फत सहमति फिर्ता लिनुले सी.बी.आई.द्वारा दर्ता गरिएका उपर्युक्त दुई मामिलाहरूको अनुसन्धानमा गम्भीर अन्याय भएको छ, किनकि उक्त सहमतिको अभावमा धारा १७३ सीआर.पी.सी. अन्तर्गतका प्रतिवेदनहरू कानूनको न्यायालयमा दायर गर्न सकिँदैन। फौजदारी मामिला दर्ता गरी कार्यान्वयनमा आएको कानूनलाई रोक्का राख्न नमिल्ने र मामिलालाई तार्किक निष्कर्षमा पुग्न दिनु पर्दछ र फौजदारी न्यायका लागि अनुसन्धान एजेन्सीलाई कानून बमोजिम सीआर.पी.सी.को धारा १७३ अन्तर्गत प्रतिवेदन पेश गरी अनुसन्धानको परिणाम न्यायालयमा ल्याउन अनुमति दिनु पर्दछ भन्ने कुरा पनि उल्लेख गरिएको छ, अनुसन्धानको लंबित समयमा सहमति फिर्ता को बावजूद। उक्त शपथपत्रमा यो पनि उल्लेख गरिएको छ कि गत जनवरी ७, १९८७ को

अधिसूचना, जसको माध्यमबाट सहमति फिर्ता लिइएको थियो, सी.बी.आई. द्वारा निष्पक्ष र स्वतन्त्र अनुसन्धानको लागि पूर्वाग्रही छ, र यसैले अवैध र कानून को तहत वैध छैन र थप कि कानून मा एक पटक दिइएको सहमति फिर्ता लिन को लागी कानून मा कुनै प्रावधान छैन र त्यो, कुनै पनि अवस्थामा, राज्य सरकारले कानुनी रूपमा प्रदान गरेको वैध सहमतिको आधारमा अनुसन्धान वा परीक्षणको लागि पहिले नै लिइएका मामिलाहरूको सम्बन्धमा, बीचमा यसलाई फिर्ता लिने कुनै सम्भावना छैन र गत जनवरी ७, १९८७ को अधिसूचना समग्रतामा खारेज गर्न योग्य छ र निश्चित रूपमा सी.बी.आई.ले लिएको मामिलाहरूमा।

६. सिक्किम राज्यका मुख्य सचिव श्री के.ए.वरदनले उत्तरदाता नं.३, सिक्किम राज्यको तर्फबाट एक प्रति-शपथपत्र दायर गरेका छन्, तर उक्त शपथपत्र गत १९ मई, १९८४ मा क्याबिनेटको बैठक बसेको थियो कि थिएन भन्ने प्रश्नमा मात्र सीमित छ, जसमा याचिकाकर्ताले रिट याचिकामा दाबी गरे अनुसार, यो निर्णय गरिएको थियो कि उत्तरदाता नम्बर ४ ले अवैध तरिकाले सम्पत्ति आर्जन गरेको हुनाले केन्द्र सरकारलाई अनुरोध गरियोस् कि उत्तरदाता नं.४ विरुद्ध सी.बी.आई.ले उजुरी/मामिला दायर गर्न। उक्त शपथपत्रमा गत ७ जनवरी, १९८७ को आदेशको कुनै उल्लेख गरिएको छैन, जसमा ऐनको धारा ६ अन्तर्गत दिइएको सहमति फिर्ता लिइएको थियो र साथै उक्त कार्यको वैधता पनि उल्लेख गरिएको थियो।

७. उत्तरदाता नं.४ ले रिट याचिका राजनीतिबाट प्रेरित भएको र वहाँ विरुद्ध सि.बि.आई.ले मामिला दर्ता गर्नु बदनियतपूर्ण भएको र आफूविरुद्ध चरित्र हत्याको अभियानको एक भाग भएको भनी उत्तरदाता समेत गरेको छ। उत्तरदाता नं.४ ले आफ्नो प्रत्युत्तर हलफनामामा गत १९ मई, १९८४ मा मन्त्रिपरिषद्को बैठक बसेको वा उत्तरदाता नं.४ विरुद्ध भ्रष्टाचारको आरोपको अनुसन्धान गर्न सि.बि.आई.लाई अधिकार प्रदान गर्ने निर्णय भएको र ऐनको धारा ६ बमोजिम सी.बी.आई.ले गरेको कसूरको अनुसन्धान गर्ने अनुमति गैरकानुनी रूपमा प्रदान गरिएको र त्यसलाई उचित रूपमा फिर्ता लिइएको भनी विवाद गरेको छ। उक्त प्रतिफनामाको साथ उत्तरदाता नं.४ ले तत्कालीन महाधिवक्ता तथा राज्य कानून आयोगका अध्यक्षको राय रहेको फाइलमा उल्लेखित टिप्पणहरू अभिलेखमा राखेको छ र धारा ६ अन्तर्गत दिइएको सहमतिलाई सामान्य खण्डहरूको ऐन, १८९७ को धारा २१ अन्तर्गत खारेज गर्न सकिन्छ भन्ने धारणालाई दबाएको छ।

८. सामान्य खण्डहरूको ऐन, १८९७ को धारा २१ देहायबमोजिम छः-

“धारा २१: जारी गर्ने शक्ति, थप्नको लागि शक्ति समावेश गर्न, संशोधन, परिवर्तन वा खारेज, सूचनाहरू, आदेशहरू, नियमहरू या उप-नियमहरू। यदि कुनै केन्द्रीय ऐन वा विनियम द्वारा सूचना, आदेशहरू, नियमहरू वा विनियमहरू जारी गर्ने अधिकार प्रदान गरिएको छ भने सो अधिकारमा त्यसरी जारी भएका कुनै सूचना, आदेशहरू, नियमहरू वा विनियमहरूमा थप, संशोधन, परिवर्तन वा खारेज गर्न सक्ने अधिकार समावेश छ।”

९. याचिकाकर्ताका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री राम जेठमलानीले सामान्य खण्ड ऐनको धारा २१ ले कुनै केन्द्रीय ऐन वा विनियमद्वारा सूचना, आदेश, नियम वा विनियम जारी गर्ने अधिकार प्रदान नगरेको र ऐनको धारा ६ ले त्यस्तो अधिकार प्रदान नगरेकाले ऐनको धारा ६

बमोजिम दिइएको सहमतिमा कुनै प्रयोग नहुने भनी याचिकाकर्ताका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री राम जेठमलानीले आग्रह गर्नुभएको छ र सूचना वा आदेश जारी गर्नुहोस् र धारा ६ अन्तर्गत दिइएको सहमतिलाई सूचना वा आदेशको रूपमा मान्न सकिदैन। यस सन्दर्भमा, जेठमलानीले धारा ६ का प्रावधानहरूलाई ऐनको धारा ३ सँग तुलना गरेका छन्, जसमा भनिएको छ कि "केन्द्रीय सरकारले, जसले "केन्द्रीय सरकारले आधिकारिक राजपत्रमा सूचना जारी गरेर, अपराधका अपराधहरू वा वर्गहरू निर्दिष्ट गर्न सक्दछ जुन दिल्ली विशेष पुलिस प्रतिष्ठानद्वारा अनुसन्धान गरिनेछ।" श्री जेठमलानीले गत २० अक्टोबर, १९७६ को मूल सहमति मुख्य सचिवको पत्रमा रहेको र अधिसूचनाको रूपमा नभएको र गत जुलाई १०, १९७९ को पत्रमा रहेको सहमति पनि उल्लेख गरेका छन्। श्री जेठमलानीले यो पनि तर्क गरेका छन् कि यदि सामान्य खण्ड ऐनको धारा २१ लागू भएको छ भने पनि धारा ६ अन्तर्गत दिइएको सहमति फिर्ता लिन अनुमति दिन, सहमति को यस्तो फिर्ता एक अनुसन्धान सँग सम्बन्धित हुन सक्दैन जुन पहिले दिइएको सहमतिको आधारमा शुरू भएको छ र एक पटक अनुसन्धान सुरु भएपछि सी.आर.पी.सी.को अध्याय XII लागू हुन्छ र संहिताका प्रावधानहरू अन्तर्गत सी.बी.आई.मा निहित वैधानिक शक्तिहरू कार्यन्वयन हुनुपर्दछ र उक्त शक्तिहरूको कार्यन्वयन सहमतिको पछि फिर्ता ले प्रभावित गर्दैन। श्री जेठमलानीले थप तर्क गरेका छन् कि सहमति फिर्ता लिनको लागि विवादित अधिसूचना एक थियो जसमा उत्तरदाता नम्बर ४ को महत्वपूर्ण हित थियो, त्यस्तो फिर्ताको निर्णय राज्यपालले आफ्नो व्यक्तिगत विवेकको प्रयोग गरेर लिनु पर्दछ न कि मन्त्रीपरिषद्को सल्लाहमा र वर्तमान अवस्थामा विवादित अधिसूचना मन्त्रीपरिषद्को सल्लाहको आधारमा जारी गरिएको थियो उत्तरदाता नं ४ को अध्यक्षतामा, जो त्यस समयमा मुख्यमन्त्री थिए।

१०. उत्तरदाता नम्बर १ र २ का तर्फबाट उपस्थित विद्वान अतिरिक्त सलिसिटर जनरलले पनि विवादित अधिसूचनाको वैधतामाथि प्रश्न उठाएका छन् र कुनै पनि प्राधिकरणको कुनै पनि कार्यलाई आपराधिक न्यायको मार्गमा बाधा पुर्याउने अनुमति दिन नमिल्ने र सहमति फिर्ता लिने विवादास्पद अधिसूचनाको लागि सी.बी.आई.ले अभियुक्त व्यक्तिहरूको अनुसन्धान र अभियोजनको मामिलामा आफ्नो वैधानिक दायित्वहरू पूरा गरेको हुन अनुरोध गरेको छ।

११. सिक्किम राज्यको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हेगडेले यस ऐनको धारा ६ को वैधतालाई यस आधारमा अस्वीकार गरेका छन् कि डी.एस.पी.ई. केन्द्र शासित प्रदेशको एक पुलिस बल हो र संसदसँग केन्द्र शासित प्रदेश बाहिरको कुनै पनि क्षेत्रमा केन्द्र शासित प्रदेशसँग सम्बन्धित पुलिस बलका सदस्यहरूको अधिकार र क्षेत्राधिकार प्रदान गर्ने कानून बनाउने विधायिकी क्षमता छैन।

१२. उत्तरदाता नं.४ का तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री परासरनले प्रस्तुत गर्नुभएको रिट याचिका राजनीतिबाट प्रेरित भएको हुँदा न्यायालयको प्रक्रियाको दुरुपयोग भएको र यस सन्दर्भमा यस न्यायालयबाट मिति ०५ मई, १९९३ भएको आदेशमा हाम्रो ध्यानाकर्षण भएको छ, जसमा भनिएको छ कि:

“श्री जैनले सिक्किमलाई भारतीय संघमा एक राज्यको रूपमा स्वीकार गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने याचिकाकर्तालाई उत्तरदाता नं ४ को विरुद्ध केही आरोपहरूको अनुसन्धान मा

सी.बी.आई.को अकर्मण्यताबाट अत्यन्त दुःखी र चिन्तित भएको कुरामा जोडदार आग्रह गरे। सन् १९८७ मा उक्त प्रतिबन्ध खारेज गरिएको जस्तो देखिन्छ। यदि खारेजी वैध छ भने, हामीलाई डर छ, याचिकाकर्ता द्वारा यस समयको दूरीमा मामिलाको पुनरावलोकन उचित हुनेछैन र प्रक्रियाको दुरुपयोगको मात्राको आलोचना हुनेछ। तर, श्री जैनले भन्नुहुनेछ कि खारेजीको कुनै शक्ति छैन र सी.बी.आई.ले कुनै पनि अस्तित्व छैन भन्ने धारणामा अघि बढ्नुपर्छ।”

श्री परासरनले सन् १९८४ मा नै एफ.आई.आर. दर्ता भएको हुँदा रिट याचिका दायर गर्न अचाक्ली विलम्ब भएको समेत भनेका छन् र सहमति फिर्ता लिने सूचना सन् १९८७ मा जारी गरिएको थियो तर रिट याचिका सन् १९९३ मा दायर गरिएको थियो, विवादित अधिसूचना पारित भएको लगभग छ वर्ष पछि।

१३. श्री हेगडेले ऐनको धाराहरू ५ र ६ लागू गर्न संसदको विधायिकी क्षमताको बारेमा आग्रह गरेको तर्क यस न्यायालयको संवैधानिक पिठको एड्भान्स इन्सुरेन्स कम्पनी लिमिटेड बनाम श्री गुरुदासमल र अन्यहरूको व्यवस्थापनमा भएको निर्णयद्वारा समाप्त भएको छ। संविधानको सातौं अनुसूचीको सूची I को प्रविष्टि ८० मा रहेको "राज्य" मा सामान्य धारा ऐनको धारा ३(५८) मा रहेको "राज्य" को परिभाषालाई ध्यानमा राख्दै "केन्द्रशासित प्रदेश" समावेश गरिएको छ र केन्द्र शासित प्रदेशसँग सम्बन्धित प्रहरी बलका सदस्यहरूले आफ्नो अधिकार र क्षेत्राधिकार अर्को राज्यमा हस्तान्तरण गर्न सक्दछन् यदि त्यो राज्यको सरकारले सहमति दिन्छ भने।

१४. रिट याचिका दायर गर्नु न्यायालयको प्रक्रियाको दुरुपयोग हो भन्ने श्री परासरणको प्रस्तुती पनि स्वीकार योग्य छैन। उत्तरदाता नं २, भारत सरकारको तर्फबाट दायर गरिएको प्रति शपथपत्रले देखाउँछ कि दुवै मामिलाहरूको उचित अनुसन्धान पछि यो पत्ता लागेको छ कि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९४७ को धारा ५ (१) (ई) र धारा ५(२) र धारा ५(१)(डी) को साथ पठित धारा १२०-बी अन्तर्गतका अपराधहरूको लागि प्रथम दृष्टया मामिला बनाइएको छ र यदि विवादित अधिसूचना थियो भने सीआर.पी.सी. की धारा १७३ को तहत आरोप-पत्र जारी गरिएको थियो, जो सी.बी.आई.ले दर्ता गर्न सकिन्थ्यो यस अवस्थाहरूमा, याचिकाकर्ता उत्तरदाता नं ४ को राजनीतिक प्रतिद्वन्द्वी भएको हुनाले मात्र यो रिट याचिका दायर गर्नु न्यायालयको प्रक्रियाको दुरुपयोग हो भन्न नमिल्ने। यस न्यायालय को गत ५ मई, १९९३ को आदेशको अर्थ याचिकाकर्ताले यस समयावधिमा मामिलाको पुनरावलोकन गर्नु वैध ठहरिएमा सो प्रक्रियाको दुरुपयोग भएको भनी आलोचना हुने ठहर्छ भन्ने मात्र हो। सोही आदेशद्वारा न्यायालयले श्री आर.के.जैनको तर्कलाई ध्यानमा राख्दै कि खारेजीको कुनै शक्ति छैन र सीबीआई, कुनै पनि अस्तित्वमा छैन भन्ने धारणाको आधारमा अगाडि बढ्नु पर्छ, पहिलो उदाहरणमा सीबीआईलाई नोटिस जारी गर्ने निर्णय गर्यो र गत १ अक्टोबर, १९९३ मा श्री रामदेव पाण्डेद्वारा दायर गरिएको शपथपत्रको परीक्षण पछि, सीबीआईका पुलिस सुपरिटेन्डेन्टले अन्य उत्तरदाताहरूलाई नोटिस जारी गर्न निर्देशन दिए। तसर्थ, यस न्यायालयको गत ५ मई, १९९३ को

आदेशले रिट याचिका दायर गर्नु प्रक्रियाको दुरुपयोग हो भन्ने तर्कलाई समर्थन गर्दैन।

१५. जहाँसम्म रिट याचिका दायर गर्न ढिलाइको सम्बन्धमा हामी पाउँछौं कि सन् १९८७ मा विवादित अधिसूचना जारी भएपछि, केन्द्र सरकारले सन् १९८८ देखि १९९२ को अवधिमा सिविकम सरकारलाई आवश्यक सहमति प्रदान गर्न राजी गराउने प्रयास गरेको थियो र जब उक्त प्रयासहरू असफल भए, याचिकाकर्ता सन् १९९३ मा यस न्यायालय समक्ष आए। राज्यको मुख्यमन्त्रीको उच्च सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिमाथि लगाइएका भ्रष्टाचारका आरोपहरूको गम्भीरतालाई ध्यानमा राख्दै, जसले उनको निष्ठामा बादल मडारिएको छ, यो अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छ कि यी आरोपहरूको सत्यता न्यायिक रूपमा निर्धारण गरियोस। यस्तो तरिकाले सार्वजनिक हित र सार्वजनिक नैतिकताको अधीनमा राख्छ किनकि राज्यको मुख्यमन्त्रीले बादलमुनि काम गर्नु हुँदैन। उत्तरदाता नं.४ को हितमा आरोपहरू सत्य नभएको प्रमाणित गरी निजको सम्मानलाई प्रमाणित गर्नु पनि हितहुनेछ। तसर्थ, रिट याचिकामा आफूले उठाएको रिट याचिकालाई लचकताको आधारमा नमान्नुभन्दा याचिकाकर्तालाई आन्दोलित गर्न अनुमति दिएर न्यायको उद्देश्य पूरा गर्न सकिन्छ।

१६. श्री जेठमलानीले मेरिटको आधारमा आग्रह गरेको तर्कलाई आधार मान्दा यो उल्लेख गर्न सकिन्छ कि सामान्य खण्ड ऐनको धारा २१ ले पूर्वव्यापी सञ्चालन भएको आदेश जारी गर्ने अधिकार प्रदान गर्दैन। [हेर्नुहोस्: स्ट्रबोराड निर्माण कम्पनी लिमिटेड बनाम गुट्टा मिल मजदुर संघ [१९६३] एससीआर ४८९, पृष्ठहरू ४४७-४४८। अतः ऐनको धारा ६ बमोजिम पारित आदेशमा सामान्य खण्ड ऐनको धारा २१ लागू भएको आधारमा अघि बढेमा पनि ऐनको धारा ६ बमोजिम को सहमति दिने आदेश खारेज गर्ने आदेशले सम्भाव्य कार्य मात्र गर्न सक्ने र खारेजीको आदेश जारी गर्नु पूर्व कारबाही प्रारम्भ भएको विषयलाई प्रभावित गर्न सक्ने छैन। गत जनवरी ७, १९८७ को अधिसूचनालाई यस प्रकाशमा व्याख्या गर्नु पर्दछ। यदि यसरी व्याख्या गरियो भने यसको अर्थ यो हुनेछ कि गत जनवरी ७, १९८७ को विवादित अधिसूचना अन्तर्गत सहमति फिर्ता लिनु भन्दा पहिले सी.बी.आई. द्वारा शुरू गरिएको अनुसन्धान पूरा गर्नु पर्ने थियो र यो सहमतिको उक्त फिर्ताबाट प्रभावित भएको थिएन। अर्को शब्दमा भन्ने हो भने, उत्तरदाता नं. ४ र अन्य व्यक्तिहरू विरुद्ध दर्ता भएका मामिलाहरूमा अनुसन्धान पूरा गरी सीआर.पी.सी.को धारा १७३ बमोजिम सक्षम न्यायालयमा प्रतिवेदन पेश गर्न सि.बि.आई. सक्षम थियो। यस विषयमा त्यस दृष्टिकोणमा, ऐनको धारा ६ बमोजिम दिइएको सहमतिको सम्बन्धमा सामान्य खण्ड ऐनको धारा २१ का प्रावधानहरू लागू गर्न सकिन्छ कि सकिँदैन भन्ने प्रश्नमा जान आवश्यक छैन।

१७. तसर्थ, रिट याचिकालाई अनुमति दिइएको छ र यो घोषणा गरिएको छ कि गत २० अक्टोबर, १९७६ र जुलाई १०, १९७९ को पत्रहरू र गत २४ डिसेम्बर, १९८३; जुन २८, १९८४, र १० डिसेम्बर, १९८४ को आदेशहरू अन्तर्गत सिविकम सरकारले दिएको सहमति फिर्ता लिने गत ७ जनवरी, १९८७ को अधिसूचना केवल सम्भावित रूपमा मात्र सञ्चालन हुन्छ र उक्त फिर्ता को मितिमा विचाराधीन मामिलाहरूमा उक्त सूचना जारी गर्ने लागू हुने छैन।

गत ७ जनवरी, १९८७ को अधिसूचनाले सी.बी.आई.लाई आरसी.५/८४-सीआईयू (ए) र आरसी.८/८४-सीआईयू (ए) मा गरिएको अनुसन्धानको आधारमा सीआरपीसीको धारा १७३ अन्तर्गत सक्षम न्यायालयमा रिपोर्ट पेश गर्नबाट रोक्दैन।

लागतको रूपमा कुनै आदेश छैन।

याचिकालाई अनुमति दिएको छ।

ए.जी.